

CARL SCHMITT A SZUVERÉN RŐL

KARÁCSONY ANDRÁS

Carl Schmitt életművén végighúzódo meggyőződés a döntés szerepének hangsúlyozása. Ez már legelső könyvében megmutatkozott. A *Gesetz und Urteil* (*Törvény és ítélet*, 1912) című munkában a bíró helyes döntésének kritériumát vizsgálta, majd a későbbiekben számos tanulmányban, könyvben foglalkozott a politika világában megjelenő döntés jellemzőivel.¹ A politika vonatkozásában a döntésproblémát összekapcsolta a szuverenitás kérdéskörével. E tekintetben két kulcsfontosságú műve: az 1921-es *A diktatúra*, amely a modernkori szuverenitásgondolat történetét vázolta és az 1922-es *Politikai teológia*.² Az alábbiakban röviden összefoglalom a szuverénnel kapcsolatos legfontosabb megállapításait.

ÚJ NORMÁT TEREMTENI

Nézzük először a diktatúraelemzését. A szuverén diktatúrája az alkotmányozó hatalmat/erőt (*pouvoirconstituant*) jelenti, amely tevékenység új normák teremtésére irányul. A diktátor olyan helyzetet akar teremteni, amiben egy új alkotmány valósulhat meg, s ennek érdekében felfüggeszti az érvényes jogrendet. Schmitt szerint az alkotmányt megalapozó erőszak nem csupán hatalmi kérdés, hanem olyan erőszak, amit, noha nem az alkotmány alapján működik, ennek ellenére a fennálló alkotmánnyal összeköti, hogy *azt* tagadja. Jogi formával nem rendelkeznek a döntései, de azok tartalmilag egy alkotmány minimumát jelzik. Hogy ez mit is jelent konkrétan – ezt Schmitt ebben a könyvben nem részletezte.

A diktatúra mindig határozott ellenséggéppel jellemezhető. Bevezetésének szükségessége azon alapul, hogy vannak, akik nem tartják magukat a politikai közösség által elfogadott normákhoz, vagy kívülről jelentenek a politikai közösség létét fenyegető veszélyt.

A szuverén diktátor nem azért függeszt fel egy fennálló alkotmányt, mert azt megóvni és a jövőbeli, kedvező helyzetben újra hatályba helyezni szeretné, hanem azért, hogy egy új alkotmányt, egy új jogrendet teremtsen. A jövőben, miután lezárul a kivételes állapot, nem a múltat akarja viszontlátni, hanem valami újat, valami „igazit”. Ennek a diktatúrának célja önmaga felszámolása, mivel a normálállapot helyreállítására törekszik. A normálállapot azt jelenti, hogy egy olyan társadalmi állapot akar létrehozni, amelyben a normák érvényesülnek.

1 Carl SCHMITT: *Gesetz und Urteil. Eine Untersuchung zum Problem der Rechtspraxis*, Verlag von Otto Liebmann, Berlin, 1912.

2 Carl SCHMITT: *Die Diktatur. Von den Anfängen des modernen Souveränitätsgedankens bis zum proletarischen, Klassenkampf*, Duncker&Humblot, München–Leipzig, 1921; Uő.: *Politikai teológia* [1922] ford. és bev. PACZOLAY Péter, ELTE ÁJK, Budapest, 1992.

„Aki ismerte a törvényt” – Carl Schmitt sírköve Plettenberg-Eiringhausen (Észak-Rajna-Vesztfália) katolikus temetőjében
(*Carl-Schmitt-Gesellschaft*)

Schmitt *Die Diktatur* könyvét követve, alig egy évvel később publikálta a *Politikai teológiát*, amelyben a szuverén ugyancsak főszereplő. A mű első mondatát – „Szuverén az, aki a kivételes állapotról dönt” – megszámlálhatatlanul sokan idézték. Schmitt itt a *végző döntést*, a jogi normából nem levezethető döntést állította középpontba. Az alkotmányos rend felfüggesztéséről való döntést, más szóval döntést arról, hogy legyen-e kivételes állapot (*Ausnahmezustand*). A szuverén hatalma önmagából fakad, nem származtatott, nem levezetett hatalom valamilyen normából. Alkalmazhatjuk e fogalmat akár Istenre, császárra

vagy éppen a népre, de olyan egyénre vagy testületre is, amely abban a helyzetben van, hogy dönteni tud a kivételes állapotról. A monarchiában a döntéshozó a király, a demokráciában pedig a nép. A szuverén önmagában áll, mögötte nincs senki, ezért mondja Schmitt, hogy döntése (önmagán kívül) a semmihez kötött – emiatt a későbbiekben a nihilizmus vádjával illették. Egyébként is, minden új, nagyhatású kezdeményezés a semmiből ered, mivel lemond a *status quo* biztonságáról. A szuverén helyzete

paradox. Egyfelől kívül áll a jogrenden, másfelől a jogrendhez tartozik, mivel döntési kompetenciája van a jog, az alkotmány felfüggesztése, egy újféle jogi rend megalapozása kapcsán. A kivételes állapot tehát nem csupán politikai-szociológiai jelenség, hanem jogi jelenség is, mivel a létező (a felfüggesztett) és a jövőbeli jogra gyakorol hatást.

HETEROGÉN ALKOTMÁNY

A modern jog, a jogállam eszméje és gyakorlata a szuverén visszaszorítására törekszik, hiszen a szuverén az érvényes jog legfőbb veszélyeztetője. A szuverén kérdése ugyanakkor nemcsak jogi, hanem politikai kérdés is, épp ezért nem tudja a jog végérvényesen felszámolni a szuverént, hanem csak visszaszorítani és a lehetőségeit szabályozni. Ezáltal a szuverén a jogon belül marad. Ennek legrosszabb példáját látta Schmitt a weimari alkotmányban, amit a *Legalitás és legitimitás* (1932) című könyvében alaposan megvizsgált.³

Az alapvető probléma abból fakadt, hogy a döntéshozó szuverén nem egyseges, hanem versengő szuverének heterogenitása jellemezte a weimari alkot-

mányt. Kiról s miről beszélt ez az alkotmány mint szuverénről? Először is az egyszerű parlamenti többségről (51%), amely a törvényhozatal jelentős részében önállóan dönt – s ennyiben a *szuverén1*-ről van szó. Ám meghatározott tartalmú törvények esetén nem elégszik meg az alkotmány az egyszerű többséggel, hanem minősített többséget (2/3) ír elő bizonyos törvények elfogadásához. Ez már a *szuverén2* kijelölése. Schmitt szerint a minősített többség megkívánása nem teszi „demokratikusabbá” vagy éppen „igazságosabbá” a törvényhozást. A demokrácia ugyanis a mindenkori többség, azaz az egyszerű többség döntési kompetenciáját jelenti. Demokrácia vagy van, vagy nincs. És ha van, akkor a többség fokozása (minősített többség) nem növeli a demokráciát. Sőt! Schmitt éppen ennek ellenkezőjét látja. A minősített többségre vonatkozó előírás a demokratikus többséggel szembeni bizalmatlanságot fejezi ki, általa csorbul a demokrácia, mert meghatározott témákat, személyeket, személyek csoportját kivesz a demokratikus eljárásból

kapcsolt kompetenciából, más szóval meghatározott témákat, személyeket privilegizál. Persze kétharmaddal már az utóbbiak is megváltoztathatók, s ebből kitűnik, hogy az alkotmányban kiemelt értékvédelem nem is oly komoly

3 Carl SCHMITT: *Legitimitás és legalitás* [1932] ford. MULICZA Katalin és mások, Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2006.

a szuverén hatalma önmagából fakad, nem származtatott, nem levezetett hatalom

Carl Schmitt könyvei magyarul

Politika teológia [1922] (ford. Paczolay Péter)
ELTE ÁJK, 1992.

A politikai fogalma. Válogatott politikai- és államelméleti tanulmányok (ford. Cs. Kiss Lajos) Osiris–Pallas Stúdió–Attraktor, 2002.

Legitimitás és legalitás [1932] (ford. Mulicza Katalin és mások) Attraktor, 2006.

Politikai teológia II. Legenda minden politikai teológia elintézéséről [1970] (ford. Szikszai Balázs) Attraktor, 2006.

Ex captivitate salus – Egy német fogoly vallomása 1945/47-ből [1950] (ford. Techet Péter) Attraktor, 2010.

védelem, a védett értékek nem is annyira szubsztanciális értékek, hanem olyan értékek, amelyek megváltoztatását csak nehezíti, ám nem teszi lehetetlenné az alkotmány.

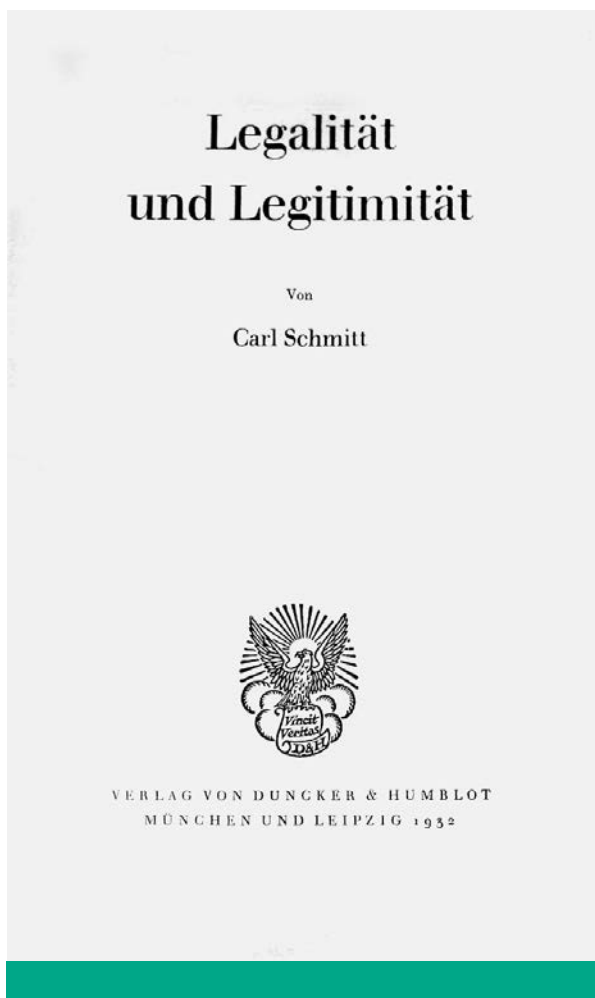
Egy következő probléma a népszavazás *közvetlen* demokratikus eljárásában kifejeződő népakaratnak mint *szuverén*³-nak a megjelenése. A weimari alkotmány szerint – a parlamenti eljárástól eltérően – a népszavazás esetében az alkotmánymódosításhoz nem kívánja meg a minősített többséget. A népszavazás esetében az egyszerű és a minősített többség ugyanaz. A szuverének sorában a birodalmi elnök a negyedik (*szuverén*⁴). Az elnök jogköréhez kötött rendkívüli törvényhozásra utaló lehetőségek azt fejezik ki, hogy a normák csak normális helyzetben érvényesek. Amikor nincs normális helyzet, akkor lép a színre a birodalmi elnök.

De hát végül is: ki a szuverén? Az alkotmánytól elvárható, hogy ezt a kérdést megválaszolja. A weimari alkotmány alkotói nem azt az utat választották, hogy az alkotmányban egyetlen szuverén egyértelmű pozícióját rögzítsék, hanem arra tettek kísérletet, hogy különböző szuverenitások egymásmellettségét tételizzék, és ezt a helyzetet valamiképp rendezzék. Ez a megoldás – írja Schmitt – egy tisztázatlan átmeneti helyzet gyakorlati-technikai szükségmegoldásaként talán még elfogadható, azonban tartós berendezkedéséként nem.

KIVÉTELES ÁLLAPOT

A weimari alkotmány heterogenitásának jelzése után térjünk vissza Schmittnek a szuverénnel kapcsolatos elvi megállapításaihoz. „A kivételes állapot mutat rá a legvilágosabban az állami autoritás lényegére. Ilyenkor válik el ugyanis a döntés a jogi normától, és ilyenkor válik paradox módon világossá az, hogy az autoritás számára a jog létrehozásához nincs szükség jogra.”⁴ Amíg Hans Kelsen a normálállapotban jelenlévő jog és állam működését kívánta elemezni, addig Schmitt ugyanerre a kivételes állapotban volt kíváncsi. Vitájuk értelmezésében tehát nem tekinthetünk el attól, hogy más tárgyterülettel foglalkoztak. A mindennapi élet területén mozgó jogtudomány nem tud mit kezdeni a szuverenitás kérdésével, számára a normális az érdekes, amikor a normaalkalmazás valósul meg, minden más zavart keltő tényező. Schmitt viszont arra volt kíváncsi, hogy a jog szempontjából – és egyúttal mint nem anarchikus állapotot – hogyan ragadhatjuk meg a kivételes állapotot.

A kivételes állapot tehát nem mindenféle rend nélküli állapotként, hanem *jogrend* nélküli állapotként határozható meg. „Az állami szuverenitás, amely valójában nem erőszak vagy kényszermonopólium, hanem döntésmonopóliumként fogható fel”⁵ A kivételes állapot megkülönböztetendő a szükségállapottól (például természeti katasztrófa esetén) vagy a hadiállapottól, mivel az ezekről szóló döntést maga a jog definiálja, és azt is, hogy a kihirdetett szükségállapotban mely jogszabályok kerülnek felfüggesztésre, mely speciális szabályok lépnek hatályba. Röviden: a jog által meghatározott módon tör-

Törvényesség – Carl Schmitt: *Legalitás és legitimitás* (1932)
(Wikimedia Commons)

4 SCHMITT: *Politikai teológia*, 6.

5 *Uo.*, 5.

ténik az érvényes jog – részleges – felfüggesztése. Ezzel szemben a kivételes állapot előfordulásakor szó nincs arról, hogy a jog definiálná, hogy mikor nem érvényes a jog. Ebben az esetben a jog felfüggesztése nem jogi, hanem politikai helyzetből, politikai szereplők által következik be. A jogállam legfeljebb csak addig a határig illetékes és hatóképes ebben, hogy meghatározza: *ki* az, aki kihirdetheti a kivételes állapotot.

A szuverenitás fogalma a valóságos (politikai) és a jogilag meghatározott legfőbb hatalom közti kapcsolatot akarja megteremteni. Schmitt történeti tipológiája alapján a szuverén értelmezése a következőképp alakult. 1) A 17. és 18. század politikai és jogi gondolkodásában, a szuverenitásfogalom használatában világosan kifejeződött az evilági hatalom és Isten kapcsolata. 2) A 19–20. század állam- és jogéletének fogalmai megőrizték ezt a kapcsolatot, nemcsak történeti eredetükben kötődtek a teológiához, hanem strukturálisan analóg jellegűek a teológiai fogalmisággal. A teológiai fogalmak szekularizált formában vannak jelen. 3) A 19. század katolikus, ellenforradalmi államfilozófusai a szekuláris világban a korábbi évszázadok vallásos-jogi gondolkodására emlékeztető módon a döntés képességével rendelkező szuverént állították a politika középpontjába. Politikai eszméik teológiai gyökereik.

HATÁRHELYZET

Kivételes állapot
– Carl Schmitt: *A politikai fogalma* (1932)

A schmitti *kivételes állapot – szuverén – döntés* problematika nemcsak a kortársait foglalkoztatta, hanem máig élő kérdése az állam-, politika- és jogelméleti szerzőknek. A hatástörténet hatalmas mennyiségű szakirodalma szinte áttekinthetetlen. Ebből egyetlen reflexiót idézek fel, Giorgio Agamben munkásságát, aki több könyvben is tárgyalta a schmitti problematikát, kiegészítve Walter Benjamin néhány megállapításával.⁶ Agamben nemcsak eszmetörténeti szempontból tartja fontosnak a schmitti gondolatokat, hanem úgy látja, hogy a kivételes állapotról kifejtettek éppen hogy napjainkban nyertek aktualitást. Mégpedig azért aktuális – és itt jön be a képbe Benjamin megállapítása, mely szerint új helyzetet teremt, amikor a kivételes állapot a szabály –, mivel az elmúlt évtizedek tapasztalata azt mutatja, hogy a kivételes állapot képes hosszú ideig fennmaradni, ha úgy tetszik – paradox módon kifejezve – a kivételes állapot mintegy normálállapottá vált. Mindez – szintén paradox módon – úgy is megfogalmazható, hogy a döntés válik szabállyá, de nem oly módon értve, hogy a szabály alapja egy döntés, hanem hogy egyedi döntések sorozata határozza meg az életet.

Mi az, amit Agamben hozzátett Schmitt szuverenitásra vonatkozó gondolataihoz? Először is az, hogy megkülönbözteti a szuverén külső és belső oldalát, azaz – s ez lenne a külső oldal – a szuverén nemcsak a kivételes állapot bevezetéséről dönt, hanem – és ez a belső oldal – azt is meghatározza, hogy a kivételes állapotban mi a teendő. Nagyon pontosan fogalmazott Agamben, amikor ezt írta: „*A jogrenden kívül állni és ennek ellenére a jogrendhez tartozni*: ez a kivételes állapot topológiai szerkezete.”⁷ A kivételes állapot ugyanis egy olyan helyzetet mutat, amikor vannak érvényes törvények, amelyeket *nem* alkalmaznak, és másfelől vannak cselekvések, amelyeknek *nincs* helye a törvények alapján. Erejük van, de az nem törvényerő. Ezt Agamben oly módon hangsúlyozta, hogy

6 Lásd például Giorgio AGAMBEN: *Homo sacer. Die souveräne Macht und das nackte Leben*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2002.

7 Giorgio AGAMBEN: *Ausnahmezustand*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2004, 45.

a „törvényerő” kifejezést használta. Azaz a törvény ott van, de felfüggesztett (áthúzott) módon van ott. Nem egyszerűen hiányzik valami, hanem tudjuk, hogy *mi* hiányzik.

A helyzet, miként jeleztem, paradox. A kivételes állapot – fogalmazott Schmitt-től kissé eltérően Agamben – egy jogszerű formája annak, aminek nem lehet jogszerű formája. A jog az életre vonatkozik, életviszonyokat szabályoz. A kivételes állapot elméletében épp ezért azt a pillanatot, azt a viszonyt ragadhatjuk meg, amelyben az élők a joghoz kötődnek, és egyúttal láthatjuk, hogy miként vesztik el a jogot. A kivételes állapot egyszerűen megjelölve: a *senkiföldje*. Senkiföldje a közjog és a politikai tények, a jogrend és az élet között. Határhelyzetről van szó, nem csupán az egyén, hanem az adott közösség szempontjából is.⁸

A JOG HATÁRAI

Schmitt 1921-ben a szuverén helyzetét egyértelműen a diktatúrához kötötte, ám az 1922-es *Politikai teológiában* már eltűnt a „diktátor” kifejezés. És ezt az elmúlt évszázad tapasztalata visszaigazolta. Miként – s ez az Agambentől felidézettekben is látható – a kivételes állapot nem szükségképpen diktatúra. Hanem „egy jog nélküli tér, az anómiazónája, amelyben egyetlen jogi meghatározás – különösen a köz és a privat megkülönböztetése – sem működik”⁹ Agamben szerint a kivételes állapot érvényesítésére nagyon látványos példát mutat, hogy a modern alkotmányokban is megfigyelhető, miszerint az államfőt kiveszik a normál jogi eljárás szabályai alól. Ilyen például az amerikai alkotmányban meghatározott *impeachment*.

A kivételes állapot olyan jelenség, amikor az élet és a jog feszültségbe kerül, amikor a jog és a politika döntési tartománya eltér egymástól. A jog a joghoz kötött, s ebből legfeljebb a jogállam, a joguralom (formális) követelménye fakadhat, de nem a jó élet megvalósítása, vagy akár csak annak védelme. A jogtól nem kell többet várni, mint amit nyújtani tud. A jog nem a morális, de nem is a teológiai kérdésekben igazít el. A jogi ítélet ugyan döntés, de nem minden (morális, lélektani stb.) aktuálisan szerepet játszó összetevő alapján hozott döntés, hanem ezekre csak a hatályos jogi norma szempontjából tekint. A kivételes állapot irritálja és egyúttal inspirálja a jogászt. A kivételes állapotban – mint hiányban, mint senkiföldjén – meglátja a jogi szabályozás fontosságát és egyúttal a jog határait is. ■

a kivételes állapot
nem szükségképpen
diktatúra

⁸ Giorgio AGAMBEN: *Was von Auschwitz bleibt. Das Archiv und der Zeuge*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2003, 42–43.

⁹ AGAMBEN: *Ausnahmezustand*, 62.